

adatai szerint 1747-ben Derecskén határjárás eszközöltetett. Ismét újjították e határok 1843-ban, amikor ősi szokás szerint csupán azért, hogy a helyre az illetők inkább emlékezzenek, az új hányású határdombokon néhány suhanc megbotoztatott". (Ostváth: Sárrét 337.) Ennek a szokásnak maradványaképp a bácsmezei Nagykoszmályon, hogy valamely nevezetesebb esemény feledésbe ne menjen, az esemény után azonnal megfognak néhány 12–15 éves suhancot, lehúzzák és jól megütlegetik: „Jusson eszedbe, mikor avatták fel az iskolát, vagy mikor készült el az új község ház, vagy mikor látogatta meg valamelyik megyei vagy városi kapacitás ünnepélyes functionban a községet". (Ethn. 2 : 373.)

(Folytatjuk.)

Szendrey Zsigmond.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

A magyar nyelvjárások.

Írta HORGER ANTAL. Budapest, 1934. Kókai Lajos kiadása. 175 l., egy térképmelléklettel. — Több mint negyven esztendővel ezelőtt jelent meg BALASSA JÓZSEFTŐL *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (Bp. 1891. 151 l., egy térképmelléklettel), a magyar nyelvjárásoknak első rendszeres és részletes feldolgozása. De mivel BALASSA elsősorban leíró szempontok szerint írta meg könyvét, a kritika már e mű megjelenése óta állandóan sürgette a magyar nyelvjárások történeti feldolgozását. Csakhamar az újabb anyaggyűjtések is szükségessé tették az újabb összefoglalást és egyre gyakrabban hangoztatták ennek hiányát.

Mindkét követelésnek eleget tesz HORGER könyve: feldolgozza az újabb gyűjtések anyagát s e feldolgozásban a nyelvtörténeti szempontot érvényesíti. Ez a két legfontosabb értéke HORGER könyvének.

A rövid és inkább túlságosan tömörnek, szűkszavúnak mondható bevezetésben biztos kézzel vezeti végig a szerző az olvasót a nyelvjárás-tanulmányozás alapfogalmain. A népnyelv és a nyelvjárások meghatározása után utal a nyelvjárások, nyelvjárászigetek keletkezésére. A nyelvjárások földrajzi határának problémájával kapcsolatban kifejti a nyelvjárási sajátosságok nyelvi és földrajzi terjedését és igen helyesen arra az eredményre jut, hogy bizonyos idő szükséges egyrészt ahhoz,

hogy valamely nyelvjárási sajátság egyik vidékről a szomszédos és távolabbi vidékekre átterjedhessen, másrészt pedig ahhoz, hogy az újonnan keletkezett nyelvjárási sajátság az illető vidék nyelvkincsének bizonyos részén (pl. az *i*-zés az *é*-hangú szavakban) érvényesülhessen. Ez magyarázza meg az egyes nyelvjárási sajátságoknak vidékenként különböző mértékben megfigyelhető érvényesülését. Pl. a szerző szerint nem jelölhető meg pontosan az *i*-zés határa, de külön-külön megállapítható, hogy a *néz* vagy a *kék* stb. szavakban mekkora területen érvényesült ez a hangváltozás.¹

A nyelvjárási sajátságokat két szempont szerint osztályozza a szerző: minőségüket tekintve fonetikai, hangtörténeti, alaktani, mondattani és szókészletbeli sajátságokat különböztet meg (a jelentéstani sajátságokat nem említi!); eredetük szerint két csoportra osztja ezeket: megőrzött régiségekre és külön fejlődésekre. (Utóbbiakhoz sorolja az idegen nyelvek hatását is.) A nyelvjárástanulmányozás elméletére vonatkozó irodalom egybeállítását után még röviden vázolja a nyelvjárástanulmányozás történetét, végül pedig megismerteti az olvasót a magyar nyelvtudományban a magyar nyelvjárások keletkezésére vonatkozó elvi megállapításaival.

A könyv tulajdonképeni anyagát két főrésze osztja HORGER: az egyikben a BALASSA-féle nyelvjáróterületet ismerteti (az egyes nyelvjáróterületeken belül azonban — BALASSÁTÓL eltérően — nem különböztet meg kisebb nyelvjárásokat), a másik főrész pedig a könyv igazi mondanivalója: a nyelvjárási sajátságok nyelvtörténeti vizsgálata.

A nyolc nyelvjáróterületet elsősorban a földrajzi elterjedés szerint vizsgálja a szerző, különös gondot fordítva a településtörténeti vonatkozásokra és az így keletkezett nyelvjárószigetekre. Azonkívül jellemzi a nyelvjáróterület nyelvét is, de csak általánosságban és a nyelv egysége szempontjából. Bár a szerző bizonyára a rövidegre való törekvés miatt hagyja említés nélkül az egyes nyelvjáróterületek kiemelkedőbb és

¹ Sőt talán egészen pontosan még az sem állapítható meg, hogy pl. a *néz* szóban melyik területen használatos az *i*-vel való ejtés: ugyanegy községben az egyik nemzedék esetleg *niz*, a másik pedig *néz* hangalakkal ejti ki ezt a szót, sőt egyes feljegyzések arra utalnak, hogy az egyes egyének nyelvében is megfigyelhetők bizonyos ingadozások. Ezzel kapcsolatban felvethető volna tán az a gondolat is, hogy különösen új nyelvjárási sajátságok keletkezésékor és e sajátságok terjedésében jut fontos szerep ezeknek az ingadozásoknak. HORGER könyvében is vannak olyan adatok, melyek szerint ugyanazon vidék két nemzedékének nyelve eltéréseket mutat, így pl. a 132, 145, 205, és különösen a 197. §§-ban.

jellemzőbb sajátságainak összefoglalását, sokan mégis nélkülözni fogják ezt és kénytelenek lesznek BALASSÁNAK sok tekintetben elavult összefoglalásaihoz folyamodni.

Végül minden nyelvjárás-terület ismertetését a rá vonatkozó irodalom egybeállítására zárja be. Valószínűleg a könyvnek amúgy is nagyra nőtt terjedelme az oka annak, hogy e bibliográfiai részből kimaradtak a pusztán tájszó- vagy szövegközlések, pedig ezek sokszor értékesebbek a kutató számára, mint egy-egy rosszul sikerült nyelvjárás-leírás. Ezen kívül bizonyára szívesen venné minden kutató, ha az irodalom egybeállítását még azoknak a fontosabb régi nyelvemlékeinknek jegyzékével egészítette volna ki a szerző, melyeket az illető nyelvjárás-terület nyelvén írtak a XVII–XVIII. sz.-ig. E jegyzék összeállítására nyelvtörténeti és nyelvjárásföldrajzi kutatásainál fogva a szerző lenne a leghivatottabb. A kezdő kutató ugyanis sok botlásnak van kitéve a nyelvemlékek nyelvjárásának megállapításánál, mert egyes nyelvjárás-sajátságok régi nyelvünkben sokkal nagyobb területen voltak járatosak, mint napjainkban, másokat viszont még néhány száz évvel ezelőtt is egészen kis területen használtak és ma mégis nagy területen mutathatók ki. Ezen a téren tehát csak a nyelvjárás-sajátságoknak kirekesztő módszerrel való vizsgálata vezethet eredményre. (V. ö. pl. MELICH bevezető tanulmányát a latin-magyar *Calepinus*-kiadáshoz.)

A nyelvjárás-sajátságok ismertetését a hangképzésbeli („fonetikai“) sajátságok kezdik meg. Ebben a részben sorra veszi szerző a népnyelvnek a köznyelvi kiejtéstől való eltéréseit az ajkak, a nyelv, lágyíny és a tüdő hangképzésbeli szerepe szerint. (A hangszalagok működésében nem mutat a köznyelvtől való eltérést egyetlen magyar nyelvjárás sem.) Ebben a leíró szempontú fejezetben említi a nyomatékkal és a magassági hangsúllyal kapcsolatos jelenségeket, — melyeket nyelvjárás-tanulmányaink nagy többsége meg sem említ. Érdekesek itt még a széles ejtésű magánhangzókra és a nazalizálásra vonatkozó gondolatok. 65–67. §§.)

E rövid leíró rész után a könyv legérdekesebb, leggondosabban kidolgozott és legeredetibb fejezete következik: a magán- és mássalhangzók történetének azok a részei, amelyek elsősorban a népnyelvre vonatkoznak: egyrészt a nyelvjárások elkülönülését magyarázzák, másrészt pedig a köznyelv hangtörténetét éppen a népnyelvi adatok figyelembevételével világítják meg új szempontokból. Ennek a fejezetnek a beosztása

is egészen eredeti az eddigi magyar hangtörténeti szintézisekkel szemben. HORGER ugyanis nem az egyes hangok előzményei vagy fejleményei szerint csoportosítja anyagát (mint pl. BALLASSA a Tüzetes Magyar Nyelvtanban és a nyelvjárásokról írt munkájában, vagy GOMBOCZ a kéziratként kiadott hangtörténetében), hanem a sokirányú és sokszálú nyelvtörténeti folyamatot vizsgálja s az egyes változásokat — a folyamatnak egyes szálaait — bogozgatja. Ezeket a szálaikat aztán rendszerint ellentétes párok szerint csoportosítja. A magánhangzók történetében pl. a fejlődést (inétimológikus járulékhangoknak a szó hangtestébe való bejutását) a kieséssel, a nyúlást a rövidüléssel, a zártabbá válást a nyíltabbá válással, a labializációt a delabizációval, a hasonulást az elhasonulással állítja szembe; a mássalhangzók történetében a fejlődés-kiesés, nyúlás-rövidülés párok mellett új a palatalizáció-depalatalizáció szembeállítás.² Természetesen itt sem merít ki minden változást a szerző, még azokat sem, amelyekkel másutt már foglalkozott (pl. magánhangzók nyomatékának csökkenése; hangrendi átcsapás MNy. XXIII.; hangképző mozdulatok helyesereje MNy. XXX.) De ebben tudatos eljárást kell látnunk: egyrészt könyvének szerkezetéből következik ez (csak a köznyelvtől elütő feltünőbb nyelvjárási sajátságokat ismerteti), másrészt pedig bizonyára készülő hangtörténeti szintézisében akarja rendszerét kifejteni.

Ez a módszer nem azonosítható a SAUSSURE-féle diachronikus nyelvvizsgálat egyik fő módjával sem: nem mondhatjuk ascendensnek, mert nem csupán egy adott hangállapot történeti előzményeit vizsgálja, de nem tarthatjuk descendensnek sem, mivel nem csak (és elsősorban nem) a fiktív alakokból indul ki. De azért ez is diachronia: nyelvtörténet. És nem kevésbé érdekés és tanulságos, mint az ascendens vagy a descendens tárgyalási mód.

Első pillanatra tán mechanikusnak látszik ez a tárgyalási mód (vö. PAIS, MNy. XXIX. 111.), de valójában mégsem az és sok olyan kapcsolatra mutat rá, amelyet más irányú kutatással aligha vettek volna észre. Bizonyos fejlődési sort tagadhatatlanul apró részekre tagol ez a módszer (tehát látszólag külön-

² A mássalhangzók hasonulását is tárgyalja, de ezek elhasonulásáról nem emlékezik meg, bizonyára azért, mert ezen a téren a népnyelv sem mutat jelentősebb különbségeket a köznyelvvél szemben. Ugyancsak ellentétes szembeállítás nélkül tárgyalja könyvünk a magánhangzók nyomatékának és a mássalhangzóknek helycseréjét.

választja a fejlődés szerint összetartozó adatokat, pl. a *lészél* > *leszöl* > *lésző* > *lészű* > *lészü* fejlődési sor egyes tagjai HORGER szintézisében a labializáció, magánhangzók megnyúlása, zártabbá válása, megrövidülése és a mássalhangzók kiesése című alfejezetekbe tartoznak), de egyrészt ugyanakkor érzékelteti e fejlődés lassú, hosszú ideig tartó menetét, másrészt pedig rámutat a fiziológiailag rokon természetű változásokra s az egyes változásoknak tér-, időbeli, fiziológiai és lélektani hátteraira.

A helyszűke miatt nem áll módunkban HORGER hangtörténeti fejtegetéseit részletesen ismertetnünk, csupán azt jegyezzük meg, hogy a vázolt módszer alapján nagy tárgyismerettel és szeretettel sok részletkérdést foglal össze világos, áttekinthető rendszerbe s — bár nem értünk egyet minden részletkérdésben — e részletek gyakran igen éles megfigyelésekről tanuskodnak.

Az alaktani részben már nem ennyire önálló a mű. Itt nem nyújt új rendszert, a régi összefoglalások szempontjai szerint előbb a szótöveket ismerteti, majd külön veszi a névszókat (képzés; ragozás, még pedig: külön a határozóragok s külön a birtokos személyragok) és az igéket (képzés; ragozás: alanyi, tárgyi személyragok; majd az idők és módok képzése.) Itt tehát nem az elrendezés, hanem az anyag összeválogatása és megmagyarázása ad új szint a könyvnek. A főszempont természetesen itt is a hangalak vizsgálata,³ de azért bőven találunk speciálisan alaktani kérdéseket is (pl. a birtok többségének jelölése, a kicsinyítő képzések, összetett időalakok tárgyalása stb.) Itt már nem áll olyan történeti alapon a szerző, mint a hangtörténeti fejtegetéseiben. De ha meggondoljuk, mennyi utalás van itt a hangtörténeti fejezetekre és szerzőnek egy már megjelent alaktani tanulmányára (*A magyar igeragozás története*), akkor észre kell vennünk, hogy itt nagy haladás állapítható meg a nyelvjárástanulmányok egyoldalú, úgyszólván csak a hangtant tárgyaló módszerével szemben: HORGER már csaknem ugyanolyan részletesen tárgyalja a népnyelv alaktanát, mint hangtörténetét.⁴

Jóval vázlatosabb (mindössze 10 l.) és legkevésbé törté-

³ Bizonyára ezért jellemezte *Balassa* (M. Nyr. 63:89.) a HORGER által tárgyalt nyelvjárási sajátságokat a „magyar hangtörténet a nyelvjárások tükrében” találó megállapítással.

⁴ BALASSÁNÁL még háromszor olyan terjedelmű a hangtani sajátságok összefoglalása, mint az alaktaniaké.

neti beállítású a mondattani sajátságok tárgyalása. Itt inkább csak az egyszerű mondat részeivel foglalkozik kissé bővebben (2. sz.-ű általános alany; a főmondatrészek inkongruenciája stb.). Ez a rész viseli magán leginkább nyelvjárastanulmányaink fogyatékoságát: az itt említett sajátságok javarésze is HORGER saját nyelvjárás-tanulmányain alapul.⁵

A mellékelt térkép részleteiben és technikájában határozott haladást jelent BALASSA nyelvjárasi térképével szemben. (V. ö. pl., hogy a túlnyomórészt nem magyar lakosságú területeket az egyes nyelvjárasterületeken belül is megjelöli.) De kár volt a helynevek számára itt-ott fehér területet hagyni: ez zavarja az áttekintést. Tökéletesebb lenne a térkép, ha vonalkázás helyett színezéssel különböztetné meg az egyes nyelvjárasterületeket.

Már eddig is megfigyelhettük, hogy HORGER könyve hű tükre az ő nyelvészeti érdeklődésének és munkásságának. Fel-tűnő pl., hogy a székely nyelvjárasterületet részletesebben ismerteti a többinél. Már a nyelvjárasterületek általános jellemzésénél is ennél időzik legtovább s később a nyelvjárasi sajátságok ismertetése során itt minden apró falut megemlít. Ennek az a magyarázata, hogy ezt a vidéket és ennek nyelvét személyes tapasztalásból, saját gyűjtései, megfigyelései alapján ismeri. De ráismerünk könyve lapjain a magyar hangtörténet specialistájára is HORGERben, aki a mások előtt egészen jelentéktelen részletekben is meglátja a fejlődés általános élet-és lélektani elveit.

Ha visszatekintünk a könyv egész anyagára, az említetteken kívül az alaktanban különösen az összetételről, elvonásról és a szövegyülről szóló fejezetek hiányát érezzük.⁴ Adós maradt a szerző a nyelvtörténeti tanulságok (különösen a nyelvjárasi külön-fejlődéseknek és a nyelvjárasi sajátságok elavulásának) összefoglalásával is. Legfeltűnőbb azonban valamennyi között az, hogy jelentéstani összefoglaló fejtegetésnek nyoma sincs HORGER könyvében, bár a jelentés- és a funkció-megosz-

⁵ Nyelvjárastanulmányaink e fogyatékosága persze jó részben nyelvtudományunkban a történeti magyar mondattan terén kezdettől fogva kísértő hiányokkal magyarázható. Azonkívül a népnyelvi gyűjtőknek szánt utasítások is elhanyagolták a mondattani kérdéseket. E hiány egyik főoka pedig a tárgy természetében rejlik: a mondattani irányú megfigyelések több képzettséget kívánnak s a szükséges példamondatok lejegyzése, összegyűjtése is több munkát igényel.

⁶ Az elvonást és a vegyülést HORGER is több helyütt alkalmazza magyarázó elvként, de áttekintést nem ad e jelenségekről. (Talán azért, mert SIMONYI külön tanulmányt írt ezekről?)

lásra többször hivatkozik. Ez persze ismét a nyelvjárastanulmányok fogyatékoságára vezethető vissza. Nyelvjárastanulmányainkban ugyanis hiába keresnénk jelentéstani megfigyeléseket. Pedig egészen kétségtelen, hogy a panchronikus jellegű jelentéstanban is vannak egészen magyar, a népélettel kapcsolatos jelenségek. S a mai nyelvjáraskutatónak már itt is jó útmutatója van. (Vö. GOMBOCZ ZOLTÁN *Jelentéstana*t és az ott idézett irodalmat; ezekhez még CSÚRY BÁLINT, *Érintkezésen alapuló névátvitel*. Bp. 1929.)

A könyv azonban e hiányai mellett is biztosan mutatja a magyar nyelvjárás-kutatás eddigi fejlődését és a következő fejlődés irányát. Nyelvjárás-tanulmányaink ugyan legtöbbször a leíró és a történeti nyelvvizsgálat módszerei közt tapogatóztak (e miatt több ízben meg is rótták e tanulmányok íróit, pl. legutóbb FLUDOROVITS JOLÁN a NyK. XLVIII. kötetében) s e kompromisszum jelét a magyar nyelvjárás-kutatás két határköve — BALASSA és HORGER könyve — is magán viseli, mégis észre kell vennünk a haladást. BALASSA könyve leíró szempontú osztályozás és inkább csak egy-két feltűnőbb helyen ruccan át a nyelvtörténet mezejére, HORGERnél a nyelvtörténet a magyarázó elv s ezt csak ott hagyja figyelmen kívül, ahol a részletkérdés kivizsgálatlan volta kényszeríti rá a pusztá nyelvjárás-földrajzi megállapítást. Találón szemlélteti ezt pl. a *-hoz* rag tárgyalása: BALASSA az egyes vidékek szerint csoportosítja az alakváltozatokat (133—34. l.), ezzel szemben HORGER a fejlődés valószínű menete szerint csoportosított alakváltozatok földrajzi elterjedését vizsgálja. Azt hisszük tehát, hogy HORGER könyve végre el fogja billenteni a mérleget a történeti szempontú nyelvjáraskutatás irányában.⁷

HORGER könyve még más szempontból is alkalmas a jövő nyelvjáraskutatásának irányítására: Anyagát mindenkor kritikával fogadja, a tévedéseket igyekszik helyesbíteni. Rámutat a hiányokra (vö. 133, 139, 140, 175—7, 189—90, 210, 292, 298, 315, 343, 408, 430. §§.). Felhívja a figyelmet azokra az adatokra és jelenségekre, amelyeket valamely oknál fogva újra meg kell vizsgálniuk a kutatóknak (97, 99, 132, 187, 252, 257, 291, 334—5, 349, 356, 364, 380, 383, 396, 443. §§.). De nem ártallja bevallani azt sem, ha valamit nem tud megmagyarázni (151, 275, 343, 365, 395,

⁷ Bár kénytelenek vagyunk megjegyezni, hogy túlzott követelés a leíró szempontnak a nyelvjáraskutatásból való kiküszöbölése: hiszen a kutató mindig találkozik olyan adatokkal, amelyek nem illenek bele a korabeli nyelvtörténeti szintézisbe, másrészt pedig az egyes nyelvjárások artikulációs bázisának megállapításához is szükséges a leíró szempont.

415, §§.). Finom megkülönböztetéseivel (vö. pl. 197, 245—46, 383, 474. §§-t) gondolkodásra serkent.

Helyesnek kell tartanunk a könyv megírásának technikáját is. Ugyanarról a dologról csak egyszer ír bővebben s másutt a §. számával hivatkozik az ismertetett jelenségekre. Az analógiás jelenségek ismertetésénél — helyesen — előbb tárgyalja az analógiát megindító nyelvi jelenségeket. (vö. pl. 276. §.)

Kelemen József.

KÉRDÉSEK.

76. kérdés.

Ki ösmeri a *duttyán* szót? Debrecen város levéltárában folytatott kutatásaim során nemrégén egy olyan szót találtam a kamaraféle kisebb helyiség megjelölésére, amely nem fordul elő se az akadémiai Czuczor-féle-, se a nyelvtörténeti-, se a tájszótárban. Ez utóbbiban ugyan megvan a *duttyán* változatának tekinthető *dutyi* szó, de kóter, tömlőc értelmében; különösen a Tiszántúlon van elterjedve, épen Debrecen környékén. Debrecenben a kézi kamarának, hálóhelyiségnek használt kicsiny, szűk s főként nem eléggé világos, tehát sötét helyiséget is nevezik *dutyi*-nak. Ilyenféle apró helyiséget értettek a debreceniek a *duttyán* szó alatt is másfélszáz évvel ezelőtt. Petróczy Ignác szenátor, fiatal korában magyar királyi testőr, 1703-ban jelenti a tanácsnak, hogy tiszteletes özv. Segesvári Jánosné aszszony a kollégium sütő-főzőháza szomszédságában „egy kis kamara, vagyis inkább *duttyán*“ csináltatására és használatára kér engedélyt, hogy abban lisztet és más élelmiszert tarthasson. (Rel. 204:1783.) Mihályházi János sze-

nátor ugyanazon évben kelt jelentésében is előfordul a *duttyán* szó. Vas István árverésre bocsátott ceglédutcai házáról írja, hogy „a pince torka felett is vagon egy kis *duttyán*“. (Rel. 247:1703.) Z. L.

77. kérdés.

Hol ismerik az Alföldön a *gógány* nevet és mi ennek a szónak a jelentése? Hol ismeretes, mint helynév? (Kalocsa vidékéről említi a Magyar Tájszótár!)

78. kérdés.

Hol használnak olyan parasztszekeret, amelynek két rúdja van és a két rúd közé egy lovat fognak be?

79. kérdés.

Hol ismeretesek a vállon keresztbe tett vízhordó, ételhordó rudak? Mi ezeknek a nevük (pl. *vállfa*, *obranjica*, *vácska* stb.)? Milyen formákat (kampós, kampó nélküli) használ a nép?

80. kérdés.

Kiskunfélegyházán az ótemplom egyesöví (= tornyú), az új templom kétesöví (= két-tornyú) néven volt ismeretes. Használják-e ilyen értelemben máshol is ezt a szót- és mi a magyarázata? Tu-